

G. J. VERMAAT 11211

DE OUDSTE BEDIJKINGEN IN HET WESTEN VAN
HET EILAND IJSELMONDE

(met 2 kaarten en 5 foto's)

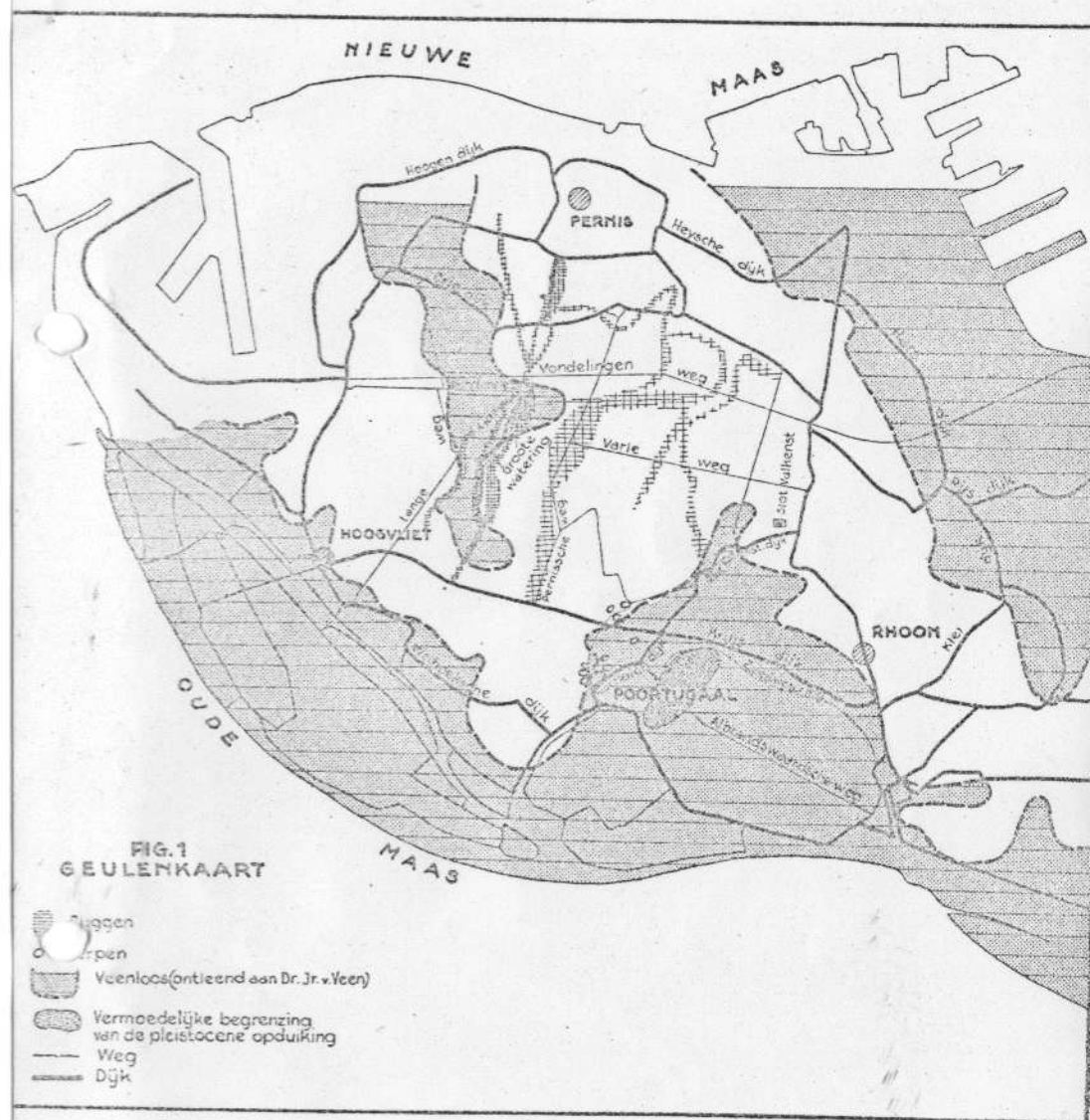
De bodem van het eiland IJselmonde en z'n omgeving is in de laatste jaren door verschillende onderzoekers aan een nauwkeurige beschouwing onderworpen, waarbij hoofdzakelijk de ligging van het veen werd bepaald. De resultaten van dit grondonderzoek, gecombineerd met een nauwkeurige observatie van het terrein, openen nieuwe gezichtspunten omtrent het ontstaan van dit eiland. In het onderstaande zal een en ander worden uiteengezet; ter verkrijging van een duidelijk overzicht wordt de stof in drie paragrafen gesplitst.

§ 1. TOESTAND VÓÓR DE BEDIJKING

In het jaar 1933 schreef Dr. J. F. STEENHUIS een rapport over de ondergrond (21), terwijl Dr. Ir. J. VAN VEEN in 1944 de geomorfologische kaart van IJselmonde het licht deed zien (24). Uit deze laatste bleek wel dat hier een gecompliceerder toestand aangetroffen werd dan in de aangrenzende Lekstreek (25), of in het Westland (27). In deze twee streken werd onder een kleibedekking veen aangetroffen, doorsneden door veenloze stroken, die gekarakteriseerd werden als oude, dichtgeslibde afwateringsgeulen in het veen. Ze waren met min of meer zandige klei dichtgeslibd, en doordat deze opvulling later niet zoveel ingeklonken was als het naastliggende veen, kwamen ze boven de omgeving uit als ruggen.

Op IJselmonde daarentegen hebben latere dijkdoorbraken en overstromingen, vooral die van het jaar 1373, waarna een groot gedeelte van het eiland lange tijd onbedijkt is gebleven, dit beeld aanmerkelijk gewijzigd. Op sommige plaatsen is het veen weggespoeld en zijn dikke kleilagen ontstaan. In het Westen van het eiland bleef de polder Het Land van Poortugaal bij de overstroming behouden. Daardoor is de bodem van deze polder het beste in zijn oorspronkelijke vorm bewaard gebleven. We kunnen dan ook hier enige ruggen vinden, overblijfsels van de oude dichtgeslibde afwateringsgeulen in het veen. (Zie kaart 1).

Als een veenloze strook is in kaart 1 een dergelijke geul aangegeven, die een brede inham vormde en uit de richting Vlaardingen tussen Hoogvliet en Pernis het land indrong. Behalve door een drietal ruggen, wordt zij in het terrein gemarkeerd door de kwel, die hier bijzonder veel voorkomt. Tussen ongeveer evenwijdige ruggen komt nog een kronkelende inzinking voor, en daardoorheen loopt als een bochtig riviervtje een polderwatering, de Grote Watering genaamd. Dit is een

FIG. 1
GEULENKAART

- ruggen
- rpen
- Veenloos (ontleend aan Dr. Jr. v. Veen)
- Vermoedelijke begrenzing van de pleistocene opduiking
- Weg
- Dijk

Kaart 1

restant van de oude stroom, die dus hier niet geheel dichtgeslibd is¹⁾. Genoemde ruggen zijn het duidelijkst, andere zijn flauwer en hebben zwakkere uitlopers.

Merkwaardig is dat de Pernissche weg ten Zuiden van de Vondelingenweg op een brede, aan weerszijden flauw aflopende rug blijkt te liggen, dit in tegenstelling met de kaart van VAN VEEN, die daar juist een strook aangeeft waar het veen al op een diepte van 0-10 dm voorkomt. Nog verder oostwaarts is een strook die meer opvalt door de grote activiteit van wellen, dan door de hoogte van de rug. Deze wellen liggen op verschillende afstanden, op een rij a.h.w., soms midden in het weiland, en vormen daar grote poelen en waterplassen. Het ijzerhoudende water welt zichtbaar op tot boven het maaiveld, oxydeert aan de lucht en een sterke bruinkleuring treedt op. De slootkanten zijn daar veelal verzakt; allemaal tekens van een oude stroom (25, pag. 193). De richting is ongeveer noordwaarts, en alles wijst er op, dat de uitwatering naar het Noorden plaatshad.

De inham tussen Hoogvliet en Pernis was zeer breed, veel breder dan die welke door Mej. Dr. A. W. VLAM in kaart zijn gebracht in het Westland, speciaal de geul die daar juist tegenover ligt, aan de andere zijde van de tegenwoordige Nieuwe Maas. Ze sluiten niet op elkaar aan en hebben dus tot aparte afwateringssystemen behoord. De Maas, vroeger Merwede geheten, heeft blijkbaar ook toen al het eiland IJselmonde van het vasteland van Zuidholland gescheiden.

Dat die inham nog niet was dichtgeslibd bij de aanleg van de wegen, valt nog op te maken uit de ligging daarvan. Immers daardoor was het nog niet mogelijk de Varleweg westwaarts van de Pernissche weg door te trekken. Westwaarts daarvan, ongeveer er tegenover, aan de Westzijde van de Grote Watering, vindt men de Hoogvlietsche Blindenweg, die doodloopt tegen de oude geul. Logischer was geweest deze weg door te trekken, als de geul niet zo'n groot beletsel was geweest.

In deze omgeving komt overwegend weiland voor, dat door z'n lage ligging en geringe kleibedekking ongeschikt voor bouwland is, en dat kennelijk daar ook nooit voor gediend heeft. Daardoor zijn de oude geulen en ruggen beter bewaard gebleven dan op bouwland, waar allicht enige egalisatie heeft plaatsgehad door grondbewerkingen. Dit weiland toont veel overeenkomst met dat van de Lekstreek: het moet in dezelfde periode zijn ontstaan, en heeft niet veel hinder onderzonden van latere overstromingen. Naar het Zuidoosten toe wordt de kleilaag steeds dikker en bereikt bij het dorp Poortugaal een dikte van 1 à 2 m.

Onder het dorp Poortugaal komt geheel geen veen meer voor; de stroom moet het hier geheel hebben weggespoeld. De grondslag is er

1) Te oordelen naar de enigszins andere richting van de ruggen — meer NNO — is het ook mogelijk, dat de op kaart 1 aangegeven geulen een ander systeem vormen dan die waarbij de inham tussen Hoogvliet en Pernis behoort. De plaats waarheen ze wijzen komt overeen met de oorsprong van de Koedood, die ook van jongere datum is dan de grote veengeul van kaart 1.

ook veel hoger dan in het gedeelte van de polder ten Noorden van Boven- en Onderboezem en Poortugaalsche Dijkwal, waar de dunste laag klei voorkomt (zie kaart 2). Aan de noord- en westzijde van het dorp is meer klei aangeslibd, het meeste wel op de plaats van het tegenwoordige dorp en ten Noorden daarvan. En hier liggen of lagen juist 8 à 10 terpen, waarop gebouwen staan of stonden, en die de taak hadden de inwoners te beschermen bij hoog water, nog vóór de dijken die taak overnamen. Is het dorp zelf ook niet een grote terp?

Foto 1. Terp aan de Oostdorpsche weg bij de kerk te Poortugaal.

Een dergelijk aantal terpen komt verder op het eiland nergens voor, hoogstens een enkele terp, die in het dijklichaam is opgenomen; de andere dorpen zijn alle als dijkdorp ontstaan, dus ná het leggen der dijken. Dit is een duidelijke aanwijzing, dat we hier de oudste, nog bestaande nederzetting van mensen moeten zoeken, en van hieruit moet ook het bedijken van deze omgeving zijn begonnen. Wat o.i. de reden is, dat het slib hier tot zodanige hoogte werd afgezet, zullen we nader in § 3 bespreken.

Nog meer redenen zijn aan te voeren, dat we hier het oudste gedeelte van het gehele eiland moeten zoeken. Allereerst is uit de wijze van verbinding van de dijken van Het Land van Poortugaal en die van de Riederwaard²⁾ op te maken, dat laatstgenoemde aan de eerste werd aangesloten en niet andersom (17, pag. 166). Ook de ligging van het voormalige kasteel Valckensteyn, op een hoek van de dijken ter bescherming van dit gebied of ter beheersing van de waterwegen, geeft een aanwijzing in die richting. De verkaveling van de percelen

2) De juiste plaats hiervan is niet met zekerheid aan te geven, omdat die waard in 1373 is ingebroken en niet meer in de oorspronkelijke vorm werd herdijkt. In elk geval lag deze waard ten Oosten van de Slotsche dijk en Karvelsche dijk en ten Noorden van Rhooen.

is ook veel onregelmatiger dan in de oude gedeelten, welke bleven bestaan bij de grote overstromingen, zoals Oud Rhooon (zie kaart 2), dat in 1199 ter bedijking werd uitgegeven (13-1, pag. 133) en de Zwijndrechtsche Waard, die al in het jaar 1028 genoemd werd (14, pag. 3). Kleine percelen met kromme of schuine zijden komen veel voor, soms grillig gevormd, iets wat bij latere inpolderingen meer en meer is vermeden, om gemakkelijker bewerking mogelijk te maken.

Doordat op de terpen onder Poortugaal gebouwen stonden, droegen zij een ander karakter dan de vliedbergen op Walcheren en Zuidbeveland, waar zij alleen in de oude, zg. kernlanden voorkomen. Dr. VLAM trekt uit hun aanwezigheid de conclusie, dat deze eilanden waarschijnlijk al vóór de 10e eeuw bewoond werden (pag. 63), en dat de aanleg van de dijken ongeveer in het jaar 1000 is begonnen. RAMAER stelt het gebruik maken van terpen iets later, 1050. Veilig kunnen we aannemen dat ze hier in het begin van de elfde eeuw ook al bestonden, want de bedijking van Het Land van Poortugaal, dat in 1300 al bestond, is geleidelijk gegaan, zoals later aangetoond zal worden.

Oorkonden uit die tijd, waarbij gronden ter bedijking werden uitgegeven, ontbreken geheel. We nemen nu onze toevlucht tot een andere methode, om een vergelijking van de ouderdom met die van andere polders mogelijk te maken.

Enige kijk op de ouderdom van polders kan ons het kalkgehalte van de daarin gelegen gronden verschaffen. Immers bij oude gronden is het gehalte aan kalk afgenomen, omdat deze kalk oplosbaar is in koolzuurhoudend water. Het regenwater neemt nu bij het wegzakken in de grond koolzuur op, dat daar rijkelijk aanwezig is, en dit koolzuurhoudende water werkt oplossend op de kalk, die in de bouwvoor zit. Op de duur doet dit alle kalk uit de bovenste lagen verdwijnen, waardoor het kalkgehalte daalt, naarmate de polders ouder worden (12, pag. 467, 483). Hierbij moet echter in het oog worden gehouden, dat de oorspronkelijke kalktoestand niet meer te herkennen valt als overstromingen de gronden weer met nieuw kalkrijk slib hebben overdekt.

Onderstaande kalkgehalten van gronden geven dan ook alleen maar een globaal inzicht aangaande de ouderdom der polders. Het lijstje is samengesteld uit gegevens van de Vereniging voor Bedrijfsvoorlichting op de eilanden IJselmonde en dat van Dordrecht, welke leden, allen landbouwers, in de jaren 1938-1943 grondmonsters van hun land lieten onderzoeken door het Bedrijfslaboratorium voor Grondonderzoek te Groningen.

Polder:	Aantal monsters	% koolz. kalk	Bedijkt in:	Over- stroomd in:
Land van Poortugaal	28	1,4	—	—
Zwijndrechtsche Waard	83	3,2	—	1322-'32
Albrandswaard	29	3,5	1411	1421-'23
Nieuw Reyerwaard (Gem. Ridderkerk)	22	7,1	—	1373-1440
Buitenland van Rhooon	25	7,1	1580	—
Buitenland van Barendrecht	17	9,5	1555	—

In het algemeen zien we in deze gemiddelden een daling van het kalkgehalte bij de oudere polders, een daling, die de eerste jaren na de bedijking sneller verloopt dan later. Bekend is dat de ontkalkingssnelheid op dit eiland veel kleiner is dan die in de Dollardpolders in Groningen, waar in 25 jaar ongeveer 1 % kalk wordt uitgespoeld (12, pag. 482, 490).

Nu hebben de gronden in Het Land van Poortugaal verreweg het laagste kalkgehalte; sommige zijn al geheel ontkalkt. Dan volgt de Zwijndrechtsche Waard met een aanmerkelijk hoger gehalte, wat wel voor een deel veroorzaakt zal zijn door de overstromingen die hebben plaatsgehad toen de waard onbedijkt lag in de jaren 1322-1332. Ook in 1373 en 1540 hebben doorbraken nog plaatsgevonden, maar deze werden weer spoedig hersteld (22, pag. 197). Toch is de conclusie niet gewaagd, dat het ontstaan van Het Land van Poortugaal zeker niet later gesteld moet worden dan dat van de Zwijndrechtsche Waard.

Op de ouderdom van deze waard is enig licht geworpen door het onderzoek van VAN RHEINECK LEYSIUS, die er op wijst, dat in de Romeinse tijd er een weg was over het eiland IJselmonde, die voorkwam als de zuidelijke route op de Peutinger tabel, een oude Romeinse kaart. Hij deelt mee, dat die weg in vrijwel rechte lijn gelopen heeft van Dussen in Noordbrabant naar Vlaardingen, via Dordrecht, Zwijndrecht en Barendrecht. Grote stukken hiervan zijn nog bewaard gebleven in de Vrieseweg en Reeweg Oost onder Dordrecht en de zg. Langeweg van Zwijndrecht tot aan de Waal bij Heerjansdam (18, pag. 80-104). Een overstroming, die niet meer te bedwingen was en plaats had na het aanleggen van de weg door de Romeinen, en vóór het tot stand komen van het origineel van de Peutinger tabel, maakte een omlegging van de weg noodzakelijk. Toen zou een andere route zijn gevolgd van het westelijk einde van de Langeweg bij Heerjansdam, over IJselmonde, Kralingsche-Veer, Krooswijk langs Overschie weer naar Vlaardingen.

Nu loopt de Langeweg nog in vrijwel rechte lijn door de gehele Zwijndrechtsche Waard; op het oostelijk gedeelte is in het jaar 1819 een straatweg aangelegd (20, pag. 50), het westelijk gedeelte is nog een gewone grindweg. De naam is karakteristiek, zo ook de richting en de ligging even boven het omringende terrein. We maken hieruit de gevolgtrekking, dat in de Romeinse tijd de kleibedekking van deze streek vrijwel dezelfde was als nu, in aanmerking nemend, dat in de jaren van overstroming nog wat opslibbing heeft plaatsgehad. Met andere woorden, deze streek bestond al in die tijd, en de veenlagen waren al enigszins met klei bedekt, die er nu in een dikte van 0-10 dm op voorkomt.

Dit alles zou er dus op wijzen, dat Het Land van Poortugaal, om reeds eerder uiteengezette redenen, in diezelfde tijd ook al bestond, in het tijdperk dus waarin de veengeulen vrijwel waren dichtgeslibd, en een kleidek zich begon te vormen. Een schaarse bevolking moet al aanwezig zijn geweest, die dergelijke wegen kon aanleggen als Langeweg, Pernissche en Varle weg. We stellen ons voor dat deze streek

bewoonbaar was achter een beschermende duinenrij, en toen deze doorbroken werd door het zeewater, is dit van het Westen uit steeds meer het land binnengedrongen, wat tot de bovenbeschreven omlegging van de Romeinse weg heeft geleid.

We kunnen veilig aannemen, dat de bedreiging van dit zeewater in het Westen ernstiger was dan meer naar het Oosten, dat dus Het Land van Poortugaal er meer van had te lijden dan de Zwijndrechtsche Waard, en deze weer meer dan de Lekstreek. In het Oosten zijn daardoor grotere uitgestrektheden intact gebleven dan in het Westen. De Krimpenerwaard en Alblasserwaard konden als geheel behouden blijven, terwijl dit voor Het Land van Poortugaal heel wat meer hoofdbrekens heeft gekost. RAMAER (17, pag. 169) veronderstelde, dat de Riederwaard ook meest uit veenachtige grond bestond. Zij zou dan ook een geringe kleibedekking hebben gehad, en veel overeenkomst met bovengenoemde Waarden hebben vertoond.

De bevolking, die in Het Land van Poortugaal verblijf hield verweerde zich allereerst tegen de bedreiging van het water door terpen aan te leggen, de terpen vlak bij het dorp Poortugaal. Later was dit niet voldoende meer en moest men tot bedijking overgaan, eerst lage dijkjes, daarna waren hogere nodig. Op welke wijze dit geschiedde, zullen we in de volgende paragraaf behandelen.

Het bestaan van Poortugaal in de Romeinse tijd wordt ook door VAN RHEINECK LEYSSIUS (18, pag. 87) verondersteld. Ook is omstreeks het jaar 1900 bij graafwerken tussen Poortugaal en Hoogvliet een Romeinse vaas gevonden, maar deze vondst heeft meer het karakter van een voorwerp dat toevallig verloren is gegaan, en behoeft niet op een Romeinse nederzetting te wijzen (5, pag. 389).

§ 2. DE BEDIJKING VAN HET LAND VAN POORTUGAAL

Het Land van Poortugaal staat op de kaart van BEEKMAN als één bedijking aangegeven, maar dat het in z'n geheel tegelijkertijd werd ingepolderd is niet aannemelijk, gezien de zeer onregelmatige vorm. Op de vraag in welke gedeelten zij is ontstaan, hebben wij het antwoord gevonden in het archief van genoemde polder. Hierin is een ongedateerd stuk aanwezig, getiteld 'Demonstratie', dat moet zijn uit de tweede helft van de 17e eeuw. In dit stuk worden verschillende onderhoudsplichtigen genoemd van de ringdijk, waarin besloten liggen de tegenwoordige polders Het Land van Poortugaal, Nieuw Pernis, Roozand, Deyffel en Oud Engeland.

Dit stuk was kennelijk opgemaakt met het oog op een geschil tussen de verschillende belanghebbenden en beschrijft van welk dijksgedeelte het onderhoud ten laste van een bepaalde polder was. Uit de verdere omschrijving is dan op te maken, dat de ringdijk samengesteld was uit stukken dijk van aparte, zelfstandige polders, terwijl drie bepaalde dijkvakken door het geheel onderhouden werden, namelijk de uitwateringsluis bij Hoogvliet met aan weerszijden 4 roeden dijk (=

ruim 16 m), vervolgens een gedeelte van de tegenwoordige Roozandsche dijk en ten slotte een gedeelte van de dijk van de polder Deyffel. De laatste twee dijksgedeelten werden 't carrevelt' genoemd, een oude benaming die wijst op het gemeenschappelijk karren van grond voor de dijkaanleg. Het laatste stuk dijk heette tot voor kort nog Karvelsche dijk.

In het bestek van dit artikel is het niet mogelijk verder op de bijzonderheden die uit het manuscript blijken, in te gaan. Mogelijk zullen wij in een latere publicatie hierover meer in details treden. Hier zij volstaan met op te merken, dat wij uit de gegevens kunnen vaststellen, dat iedere polder bleef onderhouden wat altijd te zijnen laste was geweest: zijn eigen dijk. Hieruit kan niet anders worden opgemaakt dan dat de in de ring besloten polders eerst ontstaan zijn als aparte, zelfstandige bedijkingen, eilandjes dus, en dat deze ten slotte aaneengesloten zijn, toen het voordeliger werd de allen verbindende dijk te leggen, dan dat ieder zijn eigen dijk bleef onderhouden.

Welke waren nu de oorspronkelijke poldertjes?

Van de onderhoudsplichtigen van de ringdijk vallen de volgende uit waarvan de bedijking bekend is, nl. Oud Engeland, Roozand met Vrijland en Deyffelen, terwijl Nieuw-Pernis later ontstaan moet zijn. Blijven nog over Welhoek, Hoogvliet, Oud-Pernis en 'de Roon ofte d'Oudeland van Poortugaal'. De grenzen van Welhoek zijn uit het polderarchief nog nauwkeurig bekend. Het treft ons dat de grens, voor zover dit geen dijk meer is, voor het grootste gedeelte loopt aan de buitenkant van smalle, langgerekte percelen weiland, die merendeels zoveel hoger zijn dan de naastliggende weiden, dat ze onmiddellijk te herkennen zijn als oude dijkzaten, die nog niet geheel zijn afgegraven. Zoals vele percelen dragen ze namen, die typerend zijn voor een oude functie, bv. 'Paddewei'; hierover liep dus een pad of uitpad. Een watering langs een andere dijkzate heet nog: 'Poortugaalsche Dijkwal'.

Dat hier een dijk van flinke breedte en hoogte heeft gelegen, op sommige plaatsen 20 m breed, is nog aan het terrein te zien. Ook de afgeronde vorm van het geheel wijst op een zelfstandige bedijking. Bovendien werd in het aangehaalde archiefstuk van de polder vermeld een ringsloot om Welhoek genaamd: „d'oude watering". Uit een en ander kan geen andere conclusie getrokken worden dan dat Welhoek als een eiland geheel door water omspoeld is geweest.

Dit moet ook het geval zijn geweest met de polder Oud Pernis, als we de vorm daarvan beschouwen en de wijze van aansluiting van de dijken aan die van de ringdijk om Het Land van Poortugaal. Het bestaat nog steeds in z'n oude vorm, en de grenzen ervan, die nog als wegen bestaan, zijn duidelijk als oude dijkjes te herkennen.

Bij de opgesomde onderhoudsplichtigen van de ringdijk werd ook genoemd Hoogvliet. We menen de plaats hiervan te hebben gevonden ten Noorden van de kade van het zg. *Waterschip* *) te Hoogvliet, welke kade de zuidgrens vormde. De Noordzijsche dijk vormde de

*) Waterschip = verbrede bovenboezem.

Foto 4. Waal, ontstaan in 1421, in de Albrandswaardsche dijk te Poortugaal. De boomgaard links en het erf van de boerderij rechts zijn stukken van de oorspronkelijke dijk.

Foto 5. Tegenwoordige Albrandswaardsche dijk te Poortugaal, en rechts de dijk die in 1421 doorbrak.

Welhoek verbonden door de ringdijk, maar ook noordelijker moet een tweede verbindende dijk zijn geweest, waarvan de dijkzate nog in het terrein te vinden is als enige hoge, langgerekte percelen weiland. Op kaart 2 staat deze aangegeven. Duidelijk is uit het verbindende stuk Hoogvlietsche dijk te zien, dat dit aan weerszijden aan bestaande eilanden aansloot, Hoogvliet en Welhoek dus.

Pernis zal ten slotte wel het langst geïsoleerd zijn gebleven; het lag op de grootste afstand verwijderd. De oude veengeul tussen Pernis en Hoogvliet zal wel het grote beletsel zijn geweest om de latere gemeenschappelijke dijkkring te sluiten. De mogelijkheid bestaat echter ook nog, dat het met Hoogvliet verenigde Welhoek aan Valkenstein en Pernis verbonden is geweest, behalve door de latere ringdijk, ook nog door de Pernissche weg, die meer heeft van een oud dijkje dan van een gewone weg.

Genoemde veengeul heeft haar ontstaan te danken aan de diensten die zij bewees bij de ontwatering van het veen. Uit het verloop van de tegenwoordige polderwateringen is te zien, dat zij deze functie tot op heden toe nog heeft behouden, ofschoon dit veen al zo lang met klei is bedekt. Verschillende polderwateringen-stromen als enigszins kronkelende riviertjes naar die oude geul. Dit is bij bezichtiging van een kaart al enigszins te zien, maar spreekt bij het nagaan van haar loop in het terrein veel duidelijker. De afwatering van de vier aparte poldertjes heeft dus hierheen plaatsgehad, en voor eik van hen is nog een watering aan te wijzen, die voerde naar die geul.

Hieruit is tevens op te maken, dat het door de ringdijk ingesloten gebied tijdens de enkele korte overstromingen toch nooit geheel daardoor verwoest is, maar nog vrijwel in dezelfde vorm bestaat als het was ná het aanslibben van het kleidek op het veen.

Gaan we nu Welhoek eens aan een nadere beschouwing onderwerpen. Als we de daarin liggende wegen met elkaar vergelijken, valt direct een aanmerkelijk verschil op in breedte en hoogte, en zijn sommige o.i. duidelijk te herkennen als overblijfsels van oude dijkjes, die een bolronde beloop hebben. Ze zijn van geringer afmetingen dan de oude dijkzaten van Welhoek, en moeten dan geweest zijn een vroegere bedijking in Welhoek. Men kreeg dus van lieverlee behoefte aan steeds hoger dijken om het oude land te beschermen tegen het water. Het oude dorp Poortugaal met zijn kerk was er prachtig centraal in gelegen*).

De dijken van dit, in kaart 2 met dunne lijnen gearceerde poldertje, dat we Klein Welhoek willen noemen, vielen in het Oosten samen met die van het tegenwoordige Land van Poortugaal. Zoals uit kaart

*) In het jaar 1489 werd het dorp verbrand door een bende Hoeksen, die onder bevel van JORIS VAN BREBEROE en DANIEL LEPILTAK een strooptocht ondernamen van Rotterdam uit. De kerk alleen bleef staan, en het dorp werd later meer zuidwaarts herbouwd aan de haven, waardoor we nog de eigenaardige toestand aantreffen dat de kerk eenzaam buiten het dorp staat. (9, pag. 94; zie bijgaande foto's 2 en 3).

z blijkt, was Welhoek een uitbreiding naar het Westen (met dikkere lijnen gearceerd) van Klein Welhoek. Vermoedelijk had deze uitbreiding eerst plaats gehad in het Zuiden door de aanleg van een stukje Welhoeksche dijk en de Adriaansweg, vervolgens door een kade over een perceel land weer naar de toen bestaande dijk van Klein Welhoek, de tegenwoordige Duihuisweg.

Maar ook Klein Welhoek moet weer in twee stadia zijn ontstaan. Wat de watervoorziening aangaat zijn er nl. twee streng gescheiden gedeelten; het oostelijk gedeelte (staande ruitering), dat het hoogste ligt, moet het oudste zijn. Het wordt begrensd door Molendijk (zie kaart 1), Kerkstraat, en Oostdorpsche weg, en hierin lagen de meeste terpen; de andere liggen er vlak naast. De dijken van het oudste poldertje — dat we Poortugaal willen noemen — die niet meer gebruikt werden toen het andere gedeelte van Klein Welhoek er aangehecht werd, waren weer van geringer afmetingen dan die van laatstgenoemde bedijking. Het ligt juist geheel op een veenloze, dikke kleilaag en is dus als opwas uit een rivier ontstaan. Onder het andere gedeelte van Klein Welhoek treffen we onder de klei wel veen aan, dat voorkomt op een diepte van 0 tot meer dan 2 m. De dikste kleilaag bevindt zich langs het veenloze poldertje Poortugaal.

Al dit slib is door een rivier van het Zuidoosten aangevoerd; in en naast die rivier bezonk dit dan, waardoor deze dikke kleilagen ontstonden. Later aangevoerd slib bezonk weer aan de noordwestzijde van het eerste, aan de luwe zijde a.h.w.. Vandaar dat men in staat was om het oude poldertje Poortugaal steeds naar het Westen toe verder uit te breiden.

We zien nu dat het oude poldertje Poortugaal op veenloze klei lag, en zich van lieverlee uitbreidde met veenachtige gronden. Zou nu, in analogie daarmee, ook het poldertje Boomgaardshoek (eveneens met staande ruitering aangegeven in Hoogvliet), dat immers ook op veenloze klei lag, niet ouder zijn dan het veenachtige poldertje Hoogvliet?

Vatten we het bovenstaande in het kort samen, dan zien we een geleidelijke opbouw van het Land van Poortugaal uit 4 samenstellende delen, waarvan Hoogvliet vermoedelijk in 2 gedeelten is ontstaan, en Welhoek zelfs in 4 of 5 stadia. De richting van de aanslibbing was Westnoordwest. Deze opbouw moet een geruim tijdsverloop in beslag genomen hebben vóór de veertiende eeuw. Het uit het Westen opdringende water veroorzaakte steeds meer moeite om het eenmaal bestaande gebied te behouden, dat al sedert de Romeinse tijd werd bewoond. Toen de hoge watervloeden kwamen in de jaren 1373 en 1421, die in deze streken zulke grote verwoestingen teweegbrachten, heeft men hier de dijken weten te behouden.

§ 3. DE BEDIJING VAN ALBRANDSWAARD

Evenals het dorp Poortugaal ligt ook de polder Albrandswaard geheel op een veenloze bodem. Omstreeks het jaar 1300 was de kern

van deze polder nog een eilandje in een brede rivierarm, Wael geheten, die langs de zuidzijde van de Riederwaard stroomde (1, pag. 17). De oude bedding van deze rivier, die nu nog duidelijk in het terrein te herkennen is, bestaat uit lange, smalle percelen weiland, die alle nog de naam dragen van 'het Waaltje'. Ook in de kohieren van de tiende penning van Albrandswaard wordt genoemd: „die wael van Albrandswaard”.

Waarom juist hier een eilandje in die stroom ontstond, wordt ons duidelijk bij het bestuderen van het rapport van Dr. STEENHUIS: 'De Geologische bouw en wording van het Eiland IJsselmonde' van het jaar 1933. Bij een drietal boorpunten, gelegen aan de rand van het vroegere eilandje, heeft hij geconstateerd dat hier de pleistocene zanden zich verheffen tot een hoogte van 3,5 tot 5,5 m —N.A.P. Verder komen zij op het eiland IJsselmonde nergens hoger dan 9 m —N.A.P., terwijl bij een boring midden in het land van Poortugaal, dit zand pas werd aangetroffen op 15 m —N.A.P.. Dit moet dan ook de reden zijn, dat laatstgenoemde polder in het midden zoveel meer is ingeklonken dan het dorp Poortugaal, waar dit zand zich van lieverlee zoveel hoger verheft. Zo kunnen we Albrandswaard een pleistocene opduiking noemen. Dat hier vrijwel geheel geen klink is, komt nog tot uiting in de hoogte van het polderpeil. Dat van Albrandswaard is 0,72 m —N.A.P., terwijl dat van Het Land van Poortugaal 2.20 m —N.A.P. bedraagt (21, pag. 528, 545), ja nu al 2,73 m —N.A.P. is. Het zand in Albrandswaard klinkt immers hoegenaamd niet in, vergeleken bij de dikke veen- en kleilagen in Het Land van Poortugaal. Ter vergelijking kan ook dienen, dat de nabijgelegen polder Zwaardijk een peil heeft van 1,45 m —N.A.P., terwijl deze polder pas in het jaar 1368 is ingedijkt.

Genoemde opduiking verheft zich nog hoger in het Noorden van de polder, want op een afstand van 150 à 200 m van de noordwestzijde loopt dwars over de percelen een rug, die heel flauw naar weerszijden afloopt. Hier komt het Pleistoceen aan de oppervlakte (kaart 1), slechts bedekt door een uiterst dunne bouwvoor, die niet meer dan 20 % klei bevat. Een dergelijk laag percentage komt nergens anders op het eiland IJsselmonde voor, en moet het gevolg zijn van het feit dat door de hoge ligging van het Pleistoceen hier hoegenaamd geen klei op is afgezet, en dit beetje klei nog met het ploegen door het zand is vermengd.

Deze opduiking verhief zich als een eiland boven het moerasgebied waarin het veen ontstond. Ook in het overstromingstijdperk daarna werd er eerst nog geen klei op afgezet, maar stroomde het water er omheen, en alleen door hoge vloedden werd er een weinig bezinksel op gedeponeed. Dat het eiland in een grote waterstroom lag, leert ons de vorm ervan; typisch ovaalrond, als een stuk grind in de stroom afgeslepen. Uit de vorm van het eiland is ook de richting van de stroom te herkennen; deze kwam uit vrijwel zuidoostelijke richting. Het water stroomde om Albrandswaard heen en zette daarachter in en naast zijn stroombed dikke kleilagen af. Toen deze hoger werden,

stuitte de stroom daartegen, en kwam daardoor iets terug, weer op het eilandje aan. Dit is nog te zien aan een kleine uitholling die hij maakte in de Waard, zoals de polder in de wandeling nog heet, op het kruispunt van Zantel- en Albrandswaardsche weg.

En juist waar het slib tot bezinking kwam, aan de luwe zijde van de Waard a.h.w., is precies de plaats waar de terpen van Poortugaal te vinden zijn. Toen de kleibedekking van deze streken een aanvang nam, moet het Pleistoceen al direct deze aanslibbing in de hand hebben gewerkt, m.a.w. ze moet al zeer lang bestaan hebben. De Waalarm, die daartussen bleef stromen, zal een veilige ligplaats zijn geweest voor schepen. We kunnen ons daarom heel goed verenigen met de veronderstelling van VAN RHEINECK LEYSSIUS, dat de naam Poortugaal ontleend is aan die haven in de Waal, en dat de Romeinen die Portus Gallicus noemden (18, pag. 87).

We zagen reeds eerder dat de verdere aanslibbing van Poortugaal plaatsvond in westnoordwestelijke richting, dat Welhoek werd gevormd, en dat de andere delen van Het Land van Poortugaal er ongeveer in dezelfde richting werden aangehecht. Ook daarna, tot de tegenwoordige tijd toe, hadden de verdere aanslibbingen nog in diezelfde richting plaats tot dicht bij Vlaardingen, waar het eiland in een punt eindigt: de Vondelingenplaat. Albrandswaard daarentegen ligt feitelijk nog aan de rivier op de plaats waar het al gedurende tiencallen eeuwen de rol heeft vervuld van stroombreker te zijn van die rivier. Verscheidene vragen doen zich nu aan ons voor:

Zou het deze zelfde stroom geweest zijn, die de klei aangevoerd heeft, waarmee de veenlaag hier is overdekt? En zouden de veengeulen, die van het midden van Het Land van Poortugaal naar het noorden liepen, niet voor de afvoer van het uit het Zuiden aangevoerde water hebben gediend? Vanwaar kwam deze rivier, en hoe kwam ze aan al dat slib?

Dit is niet gemakkelijk uit te maken, doordat deze stromen dikwijls hun loop wijzigden. Volgens BEEKMAN (1) zag deze rivier omstreeks 1300 er ongeveer als volgt uit. Bij Heerjansdam verenigde de Waal zich met de Devel en de Dubbel, om dan stroomafwaarts aanmerkelijk te verbreden. Bij Albrandswaard ontving zij uit het Zuiden het water van de Striene, vermoedelijk een Scheldearm, die weer bij Strienemonde het water van de Maas ontvangen had, van welke rivier de afgedamde Binnenmaas nog een overblijfsel is.

Veel slib moet zijn aangevoerd, niet in het minst door de Striene, als we zien, welke grote en buitengewoon vruchtbare polders later in het Zuiden ontstonden, waaruit de tegenwoordige Hoeksche Waard is gevormd.

De samenstroming te dezer plaatse van dergelijke machtige rivierarmen, die stuitten tegen Albrandswaard, zal wel tot wervelingen in het water aanleiding hebben gegeven. Deze veroorzaakten in de Riederwaard een grote inham. Hierin lagen aanwassen, die in 1199 werden uitgegeven, met het recht om ze te bedijken. „Terram ++++ infra Peydrecht” staat in de oorkonde (13, I, pag. 133; 3, I, pag.

110), gronden of slikken dus, die nog geen naam hebben en waarvan alleen de vage plaatsbepaling gegeven kan worden, dat ze zich uitstrekten van het Pendrechtse kerkhof tot aan het ambacht Katendrecht. Deze aanwassen werden bij gebrek aan een betere naam, genoemd naar het aangrenzende Pendrecht, nl.: „die Lande van Pendrecht”. Hieruit werd eerst een eilandje bedijkt, dat later de naam kreeg van Roeden, de latere polder Oud Rhoon.

Het percentage zand in de grond van Albrandswaard is hoger dan in andere polders op dit eiland. Getallen van 56 % komen voor, terwijl 30-50 % normaal genoemd kan worden in deze streken (12). In het Zuiden treffen we het minste zand aan, 56 %, in het Noorden bedraagt dit van 70-76 %. Dit laatste werd veroorzaakt, zoals we reeds eerder zagen, door het pleistocene zand. De reden van het hoge zandgehalte in het Noorden, is vermoedelijk daarin te zoeken, dat snelstromend water het daar tegen het pleistoceen opgeworpen heeft. De mening van MASCHAUPT (pag. 496) dat dit zand er met de doorbraak van 1421 opgeworpen zou zijn, en die betrekking had op het Noorden van de Waard, kan niet juist zijn op boven uiteenzette redenen.

Ook bij Niervaart en omgeving vindt Ir. KOORNNEEF hetzelfde verschijnsel; waar zandbanken geweest zijn, ligt de zandondergrond meestal hoger en schemert soms door het kleidek heen (8, pag. 272).

Dat Albrandswaard al in 1300 bedijkt zou zijn, zoals RAMAER aangeeft op zijn kaartje, kan niet juist zijn. Dit blijkt uit de oorkonde van 19-10-1285 (3, II, pag. 248, 7, pag. 194): „wil hi, ofte selve doen dikene”. Ook uit die van 21-11-1344 (13, II, pag. 687): „Voert hi in willen is Aelbrandswaart te doen diken ten coernlanden, dat zwaer ende costelijken te doen es”, en ten slotte ook uit die van 1411: „verlijd Jacob van Rijsoorde, Ridder om 't selve te mogen bedijken” (13, II, pag. 687).

We kunnen zelfs aannemen, dat de polder nooit door een ringdijk is omsloten geweest. Hiervan is niet het minste spoor in het terrein te vinden, hoewel daar de eivorm van de oorspronkelijke waard precies te volgen is. Door de hoge ligging was een bedijking niet dringend noodzakelijk, en er was nog een andere reden: in 1344 was het te duur. De kansen werden gunstiger, toen in het jaar 1368 een nabijgelegen polder werd ingedijkt. ZWEDER VAN ABCOUDE, heer van Putten, sloot een overeenkomst in dat jaar met PIETER VAN DUIVELAND, heer van Rhoon en Pendrecht, betreffende te bedijken grond: „het nieuwe land buyten Poortugael ende Roden” (19). Naar eerstgenoemde werd de polder Zwedersdijk, later Zwaardijk genoemd. Hiermee werd dus het eilandje Roeden verbonden met Het Land van Poortugaal, en daarmee aan de Riederwaard door het leggen van Kruisdijk en Rhoonsche dijk.

Om nu nog een lange ringdijk om de Waard te leggen, zou veel nodeloze kosten met zich mede gebracht hebben, veel rationeler was nu om te trachten de Waal af te sluiten door het leggen van een

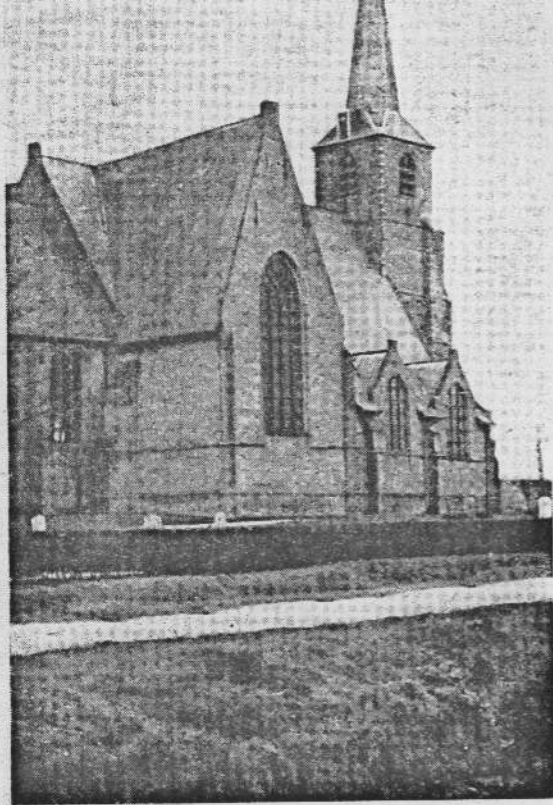

Foto 2. Kerk te Poortugaal op een terp.

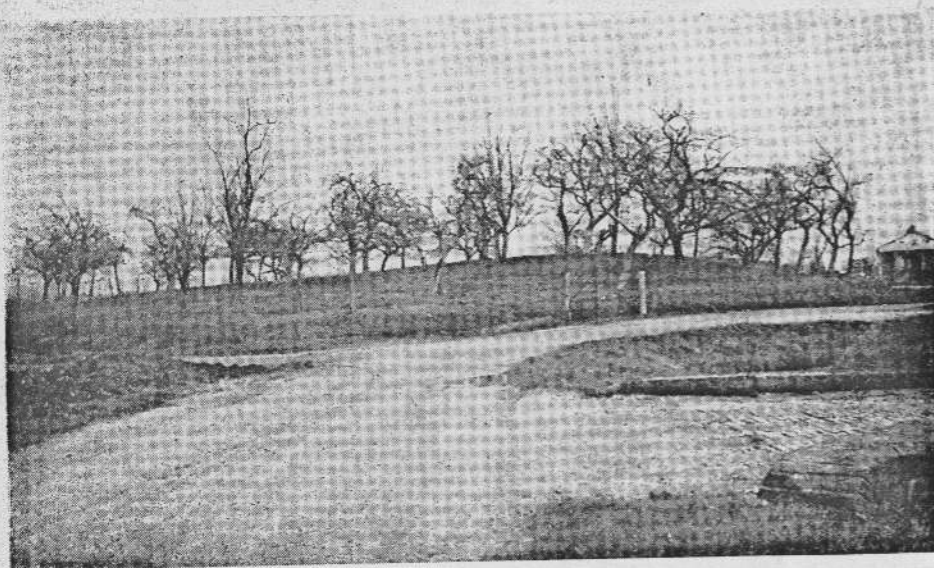

Foto 3. Hoge boomgaard bij de kerk te Poortugaal.

dam bij Poortugaal en een bij Roon, en tevens alleen aan de zuidzijde van de Waard een dijk te leggen. Tot deze bedijking moet in 1411 JACOB VAN RIJSOORDE toestemming verkregen en ze werkelijk kort daarna uitgevoerd hebben.

Deze dammen zijn al spoedig op de proef gesteld bij de St. Elisabethsvloed van het jaar 1421 en daarbij bezweken. Dit maken we op uit een oorkonde van 1423, waarin staat dat het land van Kortambacht „vervloeyet geweest is ende heeft ghereden mitte lande van nieuwe Rooden, Myell ende Albrandswaard” (15, pag. 617; 11). Deze polders werden mede overstroomd bij die doorbraak, omdat de binnendijken waren weggegraven en de grond was vervoerd naar de Waaldammen en de buitendijken. Een doorbraak ontstond in de Waaldam bij Poortugaal en er ontstond een waal achter de vernielde dijk, welke waal nu nog bestaat, en een oppervlakte beslaat van ruim $\frac{1}{2}$ ha. (foto's 4 en 5).

Men zag geen kans de dijk hier te dichten, en maakte toen iets westelijker een aansluiting aan de Welhoeksche dijk. Hierbij werd de haven een stuk korter, en dit afgesneden stuk heet nog: Oude Haven.

Hiermee menen we er in geslaagd te zijn een tipje op te lichten van de sluier, die nog hing over het ontstaan van het westelijk deel van het eiland IJselmonde. Door het ontbreken van meer gegevens, hebben we dikwijls gebruik moeten maken van veronderstellingen. We werden daarbij echter geleid door onze waarnemingen in het terrein, dat op sommige punten een dergelijke duidelijke taal sprak, dat we meenden dit gerust op onze verantwoording te kunnen nemen.

LITTERATUUR

- 1 BEEKMAN, A. A., Historische Atlas, deel I, 1938.
- 2 Bedrijfsvoorlichting, Archief van de Vereeniging voor Bedrijfsvoorlichting op het Eiland IJselmonde.
- 3 BERGH, L. PH. C. v. D., Oorkondenboek van Holland en Zeeland, deel I, II en Supplement, 1866-1873.
- 4 Binnenland van Rhoon, Archief van den polder, —.
- 5 BYVANCK, A. W., Nederland in de Romeinse Tijd, deel II, 1943.
- 6 DONKERSLOOT, H., Courzand en de voormalige Heysche haven, in het Rotterdamsch Jaarboekje 1941.
- 7 FREMERY, J. DE, Supplement op het Oorkondenboek van Holland en Zeeland, 1901.
- 8 KOORNNEEF, Ir. H., De Bodemgesteldheid van Niervaart, Zwaluwen en Omstreken. Alg. Landsdrukkerij, 1945.
- 9 Kronieken VAN DER SLUIS. (In: UNGER, J. H. W., Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam. 1895) II
- 10 Land van Poortugaal, Archief van de polder Het Land van Poortugaal.
- 11 Leenkamer van Holland, Deel 78, folio 151 recto, Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage.
- 12 MAUSCHAAPT J. G., De Cultuurgronden op IJselmonde, 1933.
- 13 MIERIS, Fr. VAN, Groot Charterboek der Graven Holland, van Zeeland, en Heeren van Vriesland, deel I en II. 1753 en 1754.
- 14 NIBBELINK, Dr D. W., Handvesten en Oorkonden van den Zwijndrechtschen Waard, 1860.
- 15 OUDENHOVEN, J. VAN, Oudt Hollandt, nu Zuyt-Hollandt, 1654.
- 16 POEST CLEMENT, A. v. D., Valckesteyn. (Rotterdamsch Jaarboekje, 1938).

- 17 RAMAER, J. C., Geographische geschiedenis van Holland bezuiden de Lek en Nieuwe Maas in de Middeleeuwen, 1899.
- 18 RHEINCK LEYSSUS, TH. VAN, De Zuidhollandsche Eilanden in den Romeinschen Tijd, enz. (Rotterdamsch Jaarboekje, 1940).
- 19 Rhoon en Pendrecht, Archief der vroegere Heerlijkheid Rhoon en Pendrecht.
- 20 Ridderkerk, Herdenkboek 500-jarig bestaan, 1946.
- 21 STEENHUIS, J. F., De geologische bouw en wording van het Eiland IJselmonde, Rapport 1933.
- 22 TEIXEIRA UE MATROS, L. F., Waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland, deel IV, afd. II. 1920.
- 23 Tiende penning, Kohieren van den tiende penning van Albrandswaard van het jaar 1556. Algem. Rijksarchief 's-Gravenhage. Archief Staten van Holland vóór 1572, Inventaris No. 886.
- 24 VEEN, J. VAN, Toelichting tot de geomorphologische kaart van IJselmonde, 1944. (Gedenkboek van Dr. Ir. P. TESCH).
- 25 VINK, T., De Lekstreek een aardrijkskundige verkenning van een bewoond deltagebied. Diss. Amsterdam, 1926.
- 26 VLAM, A. W., Historisch-morfologisch onderzoek van eenige Zeeuwsche eilanden. (Tijdschrift v/h Ned. Aardrijkskundig Genootschap, Jan. 1943).
- 27 —, Geulenkaart van het Westland 1945. (Gedenkboek van Dr. Ir. P. TESCH).

VERBETERING.

Na het schrijven van dit artikel tje vond ik in het archief van de Heerlijkheid Albrandswaard de volgende verklaring van schout en schepenen van Poortugaal, gedateerd 23-9-1619:

"dat voor den hooge vloet van Alderheiligen 1570 den Albrandswaertschen zeedijk geweest is, waer nu is den boomgaert van den Heer van Albrantswaert, welcken zeedijk aldoen was loopende deur de wael, tegenwoordich daerachteraen leggende rechtuyt tot aenden dijk van Poortugaal. Idem dat denselven Albrandswaerdschen zeedijk aldoen deurbrack ter plaetse daer nu de voorszegde wael is leggende."

Hieruit blijkt m.i. onomstootelijk, dat de doorbraak van deze wealdam plaatsvond op 1-11-1570, en niet met den St. Elisabethsvloed van het jaar 1421, zooals de overlevering wil, welke overlevering ik meende bevestigd te vinden in de door mij aangehalde stukken.